

НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКЕ БРИГАДЕ И ДИВИЗИЈЕ У МАКЕДОНИЈИ

Прва половина 1943. године је преломни период у развоју оружаног устанка у Македонији. У току 1941. и 1942. године он је имао слабости и повремених криза, да би тада коначно ушао у период пуног замаха. Одстрањене су негативне последице штетног и опортунистичког деловања ЦК БРП (к) и његових експонената у Македонији. Марта 1943. године је формиран нови ЦК КП Македоније и реорганизован Главни штаб. Делегат Врховног штаба НОВ и ПОЈ, друг Темпо у томе је пружио непосредну и свестрану помоћ.

Устанак се размахује. Од марта до августа 1943. године на територији Македоније формирано је 5 партизанских одреда: Кичевско-мавровски, „Дамјан Грујев“, „Добри Даскалов“, „Сава Михајлов“ и Кумановски партизански одред. Први је дејствовао на истоименом терену, други у рејону Преспе, Битоља и Костура (Грчка), трећи и четврти у Тиквешу, а пети између Качаника, Скопља, Куманова и Кратова. Тако су они створили четири жаришта устанка у Македонији — Дебарце, Преспа, Тиквеш и Куманово. Одреди су се чврсто повезали са народом и у овим подручјима створили знатне полуслободне територије — базе за њихово даље дејство и прихват нових бораца. Непријатељ је настојао да ове одреде што пре уништи или постигне успехе као у 1941. и 1942. години. Међутим, овог пута се преварио. Одреди, не само да нису уништени него су постајали све већи, искуснији и боље наоружани. Дејствовали су у својим оперативним зонама формираним до августа 1943. године.

Читава територија је била подељена на четири такве зоне потчињене Главном штабу Македоније. Прва је обухватала територију северно од линије Дебар — Брод — Т. Велес и западно од железничке пруге Т. Велес — Скопље — Качаник. Друга је била јужно и простирала се од линије Битоље — Прилеп — Т. Велес па на запад до Албаније. Трећа је обухватала територију између друге и реке Вардара, док четврта зона није ни формирана, јер је Бугарима пошло за руком да у мају код Кочана окруже и униште Брегалнички одред.

Пета оперативна зона простирала се северно од линије Качаник — Скопље — Кратово.

Тако је у првој половини 1943. године постављен чврст и сигуран темељ за даље јачање НОВЈ у Македонији. Могло се сигурно прећи на формирање крупнијих и јачих јединица, способних за већа дејства и ван својих крајева. На састанку ЦК КП Македоније 2. августа, у Отешеву на Преспанском језеру донета је одлука да се почне са формирањем батаљона и бригада.

СТВАРАЊЕ ПРВИХ БАТАЉОНА

У то време оружани устанак је почео нагло да се шири нарочито у западној Македонији коју су држали Италијани. Прилив бораца је био све већи, наоружање боље, одреди бројнији и искуснији, а потреба за крупнијим, самосталнијим јединицама све виднија. Од августа до новембра 1943. године формирају се први македонски батаљони. На територији Дебарца, рејон Кичево — Дебар, формирани су батаљони: „Мирче Ацев“ и „Томин батаљон“, 1. и 2. кичевски и Дебарски омладински батаљон. На Кајмакчалану се образује „Страшо Пинџур“ од кога је у октобру настао још један батаљон. У Преспи се јавља „Стеван Наумов“ док се на територији Куманова нешто касније формира батаљон „Орце Николов“. У западној Македонији у овом периоду дејствују и два косовско-метохијска батаљона — формирани од бивших политичких затвореника са Космета који су били по италијанском затворима у Албанији.

Батаљони су бројали по 100—200 бораца и имали су по три чете од по 40—60 бораца, док су одреди имали тек по 60, а њихове чете по 20 људи. Као језгро за формирање ових батаљона служили су дотадашњи одреди. Гро људства је улазио у састав нових батаљона док је мањи део остајао у одредима који су и даље дејствовали на територији Македоније. Батаљони су били боље наоружани и решавали су знатно крупније и сложеније задатке. Кроз низ дејстава они су стекли потребна борбена искуства, са успехом су водили фронталне борбе и забацивали се дубоко у позадину непријатељских снага. Једном речју, њихова борбена дејства су показивала нов квалитет. Борбе у рејону Кичева (код Буковика и с. Зајаса) то најбоље потврђују.

Ту су батаљони успели да дуго одолевају већим немачко-фашистичким снагама, одрже слободно Кичево и за непријатеља необично важне комуникације које су одатле водиле ка Гостивару, Дебру и Преспи. Они су водили борбе прса у прса на Буковику, код села Зајаса успешна фронтална дејства, а у рејону Кичево — Извор фронтална са забацивањем у дубоку позадину непријатеља. Код Дебра они изводе веште маневре и успешно излазе на крај са балистима и до зуба наоружаним немачким јединицама. Овакве борбе могле су водити само веће, искусније, боље наоружане јединице, као што су тада били наши батаљони.

Баш ту на територији Кичева, где је дејствовао већи број батаљона, нужно се наметала потреба обједињавања дејства по 2 до 3

батаљона под једним руководством. Због тога су повремено и стваране групе батаљона са посебним руководством у које су обично улазили чланови оперативних зона. Ово је указивало на потребу стварања већих јединица — бригада.

БРИГАДЕ И ЊИХОВЕ ПРВЕ АКЦИЈЕ

Крајем 1943. и почетком 1944. године појављују се прве македонске бригаде. Формирање је извршено путем стављања батаљона под јединствену команду. Новообразован је само штаб бригаде. Батаљони су остали комплетни. У њима су извршене само мале кадровске промене. Са формирањем бригада престали су да функционишу штабови оперативних зона. Директно или преко појединих својих чланова на терену, Главни штаб Македоније командује свим јединицама на својој територији.

До формирања 1. македонско-косовске бригаде дошло је почетком новембра у Дебарцу, јер су тамо биле наше најјаче снаге: 5 македонских и 2 косовска батаљона, поред партизанских одреда, теренских и сеоских чета. Само формирање је обављено 11. новембра 1943. године у селу Слиову (Дебарце). У њен састав су ушли: 1. македонски батаљон „Мирче Ацев“, 2. дебарско-кичевски, 1. и 2. косовски батаљон и једна пратећа чета од четири митраљеза и четири минобацача. Бригада је бројала 700 бораца. Њено формирање је извршено баш у време кад немачке и балистичке снаге појачавају своје нападе на слободну територију и теже по сваку цену да ослободе комуникације ка Охриду и Скопљу. Од 14. новембра до 2. децембра бригада води непрекидне и жестоке борбе са немачко-балистичким снагама у рејону Дебарца и спречава отварање комуникације. Пошто је појачао своје снаге, непријатељ предузима јаке концентричне нападе од Кичева, Дебра и Струге на нашу слободну територију.

Ноћу 5/6 децембра Главни штаб Македоније и 1. македонско-косовска бригада су напустили дотадашњу територију и пребацују се преко Галичице и Кајмакчалана. 18. децембра су стигли у с. Фуштане (Меглен — Грчка). Друге снаге су остале да и даље дејствују у ширем рејону Дебарца. Марш је трајао 13 дана и имао велики значај. Народ неких места се лично и још једном уверио да постоји јака и добро наоружана регуларна НОВЈ у Македонији.

Убрзо се појавила и 2. македонска бригада. Њено формирање је извршено 20. децембра 1943. године у с. Фуштани од батаљона „Страшо Пинџур“, 2. батаљона и бугарског батаљона „Христо Ботев“, који је дан пре тога формиран од бугарских пограничних војника који су добровољно прешли на страну НОВЈ. Бригада је бројала 480 бораца.

Крајем децембра из 1. македонско-косовске бригаде извучен је батаљон „Стеван Наумов“, а из 2. македонске бугарски батаљон „Христо Ботев“ па је од њих формирана Група батаљона. Она је имала посебан штаб и дејствовала самостално под командом Главног штаба Македоније.

Тако су се у другој половини децембра 1943. године у непосредној близини комуникације Ђевђелија — Демир-капија нашле три јаке групације наших снага. Ослонцем на Кожуф и планину Пајак ове јединице су предузеле офанзивна дејства против немачко-бугарских снага у Мариову, Тиквешу и Меглену. Оне су такође са успехом изводиле и диверзантске акције на комуникацији Ђевђелија — Демир-капија. Немци су одмах осетили озбиљне устаничке снаге на овом подручју и зато су почетком јануара 1944. године предузели напад са циљем да их окруже и униште и тиме обезбеде несметано коришћење вардарске комуникације. Тих дана у рејонима с. Нотиа, с. Ливаде, с. Ошин и с. Фуштане долази до врло тешких борби. Поједина села су више пута прелазила из руку у руке. Овај немачки напад је најзад био сломљен.

Средином јануара 1944. године непријатељ је поново припремио и са много јачим снагама предузео офанзиву против наших снага. После тешких и непрекидних борби у рејонима с. Јангадија, с. Перикли, с. Фуштане, с. Тушин и с. Нотје (Меглен — Грчка) наше снаге су се повукле на планину Кожуф.

После извршених припрема, 31. јануара 1944. године јединице са Кожуфа су кренуле на извршавање одлуке ЦК и ГШ Македоније: распламсавање оружаног устанка у централном и источном делу Македоније и формирање нових, крупнијих јединица.

Под врло тешким условима и кроз свакодневне борбе *1. македонскокосовска бригада* је успела да се по највећој зими пробије од Кожуфа и стигне у шири рејон Богомиле (Азот). Требало је да она ту остане и дејствује на том терену. Међутим, Бугари су стално око ње појачавали снаге и коначно је окружили. Најповољнији и скоро једини правац пробоја из окружења био је преко Богомиле ка планини Мукос. Уз демонстративни напад на супротном правцу, пробој је успео. Бригада се упутила натраг ка Мариову и планини Нице. Успут долази до жестоких борби. За време овог „богомилског похода“ од 31. јануара до 11. фебруара 1944. године, кроз свакодневне борбе и по врло јакој зими, бригада је прешла око 300 км. Иако није успела да се одржи у Азоту, својим дејствима је привукла на себе врло јаке бугарске снаге и на тај начин олакшала извршење задатка Групи батаљона која се упутила ка Куманову.

Да би везала непријатељске снаге и на тај начин *1. бригади*, а нарочито Групи батаљона олакшала извршење задатка, *2. македонска бригада* је отпочела напад са диверзантским дејствима у Тиквешу и дуж вардарске магистрале. Међутим, дејства ове бригаде нису много помогла, јер је непријатељ оценио да је продор *1. македонско-косовске бригаде* у централни део Македоније опаснији и тамо упутио своје главне снаге.

Група батаљона, део ЦК КПМ, Главни штаб Македоније и представници ВШ НОВЈ кренули су 31. јануара 1944. године са планине Кожуф преко планине Пајак, реке Вардара, планина Беласице, Ограждена, Плачковице, Осогова и Криве Реке и 24. фебруара стигли у с. Жегљане, рејон Куманова. Циљ марша је био повезивање са парти-

занским јединицама на територији Куманова и формирање нове бригаде. Овај, „фебруарски поход“ трајао је 25 дана. За ово време пређен је пут од 439 км, преко тешкопроходног земљишта и по врло суровој зими. Непријатељ је ометао покрет. У с. Пекљане код Кочана Група је водила борбу целог дана успевши најзад да разбије бугарске снаге, нанесе им осетне губитке и заплени већу количину оружја и опреме. Код с. Пресека, на јужним падинама Осогова, тек после 4 часа борбе наше снаге су пробиле бугарске положаје и продужиле покрет. Код с. Перен водиле су борбу и са четничком Жеглиговском бригадом.

У то време јавља се и 3. македонска бригада. Формирање је извршено 26. фебруара 1944. године у с. Жегљане код Куманова. У састав бригаде су ушли: батаљон „Стеван Наумов“ из Групе батаљона и кумановски батаљони: „Јордан Николов Орце“ и „Христијан Тодоровски Карпош“. Први борбени задатак ове бригаде био је ликвидирање четника на територији Куманова и Врања. Пошто су на овој територији дејствовале македонске, јужноморавске и косовске јединице, то је Главни штаб Македоније примио команду над свим у својству оперативног штаба. И већ 29. фебруара 1944. године, под његовом командом, 3. македонска бригада, бугарски батаљон „Христо Ботев“, 2. косовски батаљон и 2. батаљон 2. јужноморавског одреда напали код с. Сејаце на р. Пчињи Пршевску и Жеглиговску четничку бригаду од 800 четника и потпуно их разбили.

Прве македонске бригаде су наносиле непријатељу велике ударе, разбијале чак и поједине офанзиве и успевале у врло тешким ситуацијама да сачувају своју компактност и високу борбену готовост. Оне су биле пуна гаранција да до тада постигнуте тековине оружаног устанка народа Македоније неће доћи у питање.

ОФАНЗИВА ОКУПАТОРА И НАША ПРОТИВДЕЈСТВА

Период од фебруара до јула 1944. године карактерише се приливом нових бораца, јаким офанзивама окупатора и нашим против-офанзивама, врло тешким и свакодневним борбама за коначан обрачун са непријатељским снагама у Македонији. Најзначајније борбе у овом периоду бригаде су водиле за време непријатељске пролећне офанзиве.

Почетком априла 1944. године 1. македонско-косовска бригада је добила задатак да се из Грчке поново пребаци у рејон Дебарца да би тамо ојачала борбу, поново створила слободну територију и спречила терор балиста. Иако ометана од непријатеља бригада се успешно пребацила и после жестоких борби са немачко-балистичким снагама повраћена је слободна територија. Непријатељу је поново спречен саобраћај на комуникацијама од Кичева за Дебар и Охрид.

Са ослоном на планину Кожуф, 2. македонска бригада је и даље дејствовала у Тиквешу. По чишћењу територије око Куманова од четника Драже Михаиловића, 3. македонска је наставила своја дејства и успела да створи слободну територију од Куманова до Криве Паланке и Врања.

До маја месеца наше јединице су знатно ојачале и створиле веће слободне територије, нарочито око Кичева и Куманова, које им служе као базе и ослонци за нова дејства. Са овим стањем окупатор се није могао помирити па је у склопу 7. непријатељске офанзиве предузео и јаку пролећну офанзиву у источној и западној Македонији.

У источној Македонији бугарске окупационе снаге, јачине око 45 000 војника, почеле су да врше прикупљање и припреме за концентричан напад на слободну територију: Куманово — Крива Паланка — Црна Трава — Врање. Била је тада друга половина априла. Да би непријатељу развукла снаге и омела припреме, 3. македонска бригада са косовским одредом полази на марш из рејона Куманова и 25. априла напада Кратово. У тешким дванаесточасовним борбама успела је да заузме град, зароби чету бугарских војника и блокира касарну са око 120 полицајаца. Нешто доцније, када је непријатељска офанзива била у пуном јeku, оперативни штаб за кумановско-врањски рејон формира ударну групу од 3. македонске (без првог батаљона) и од по једног батаљона из 2. косовске и 6. јужноморавске бригаде. Група је одмах прешла у противофанзиву у источној Македонији, прешла пут од Козјака преко Осогова, Плачковице, Ограждена и Беласице до планине Круше (Грчка) и натраг у дужини 935 км и водила 31 борбу.

Ова бугарска офанзива је била највећа офанзива против македонских јединица. У двомесечним, скоро свакодневним и непрекидним борбама офанзива је била сломљена. Половином јуна непријатељ је натеран да се повуче у сталне гарнизоне, где ће доцније доживети капитулацију и разоружање.

Почетком маја у западној Македонији су јаке немачко-балистичке снаге (око 20 000 војника) из Кичева, Дебра и Струге концентрично прешле у офанзиву ка центру Дебарца. После вишедневних тешких борби непријатељ упада у Дебарце, а наше јединице се повлаче у Малесију (јужно од Дебра). Ту остаје Група косовских батаљона, а према планини Бистри се упутила Група македонских батаљона. Ускоро су наше снаге успеле да из Малесије протерају непријатеља ка Струги, а са Бистре ка Гостивару. Међутим, срећен и ојачан крајем маја непријатељ поново напада на територију Малесије где су биле обе групе батаљона. После тешких борби и претрпљених губитака он се повлачи у своје гарнизоне.

Борбе у западној Македонији су разбуктале устанак. Јединице су све јаче, искусније и бројније. У јуну месецу је одлучено да се од Групе батаљона створе две бригаде: 1. македонска и 1. косовско-метохијска бригада.

За ово време 2. македонска бригада је дејствовала у Тиквешу, Мариову, око Битоља и Бабуне. У низу њених дејстава запажа се напад на рудник лискуна код Витолишта и разбијање злогласног бугарског полицијског одреда „Бенковски“.

После разбијања непријатељске пролећне офанзиве, бригаде су наставиле своја дејства. У западној Македонији 1. македонска и 1. косовско-метохијска бригада нападају на Дебар где воде тешке уличне борбе. За њихово одбацивање из града непријатељ је морао да повлачи

свеже тенковске и пешадијске снаге. Бригаде успешно дејствују и на комуникацијама ка Гостивару и Охриду.

У Тиквешу и даље дејствује 2. македонска бригада нападајући бугарска упоришта у долини Бошаве и Мрежичком, на комуникацији Прилеп — Градско и изводи диверзантске акције на железничкој прузи Бевђелија — Демир-капија. После краћег одмора 3. македонска бригада дејствује са успехом на комуникацији Куманово — Врање и Куманово — Крива Паланка.

У периоду од фебруара до јула бригаде су показале високу свест, издржљивост и храброст, нарочито у разбијању непријатељске пролећне офанзиве. Из борби у овом периоду видимо да је непријатељ успевао да заузме територију и наше базе, али никад да уништи партизанске снаге. У мају је, на пример, непријатељ овладао слободном територијом око Куманова и Црне Траве, али није успео да уништи 3. македонску бригаду и остале јединице. Непријатељ је намеравао да концентричним дејствима на наше слободне територије створи такву ситуацију да принуди наше снаге да ступе у одлучне борбе и уништи их. Знајући то, наше јединице су преносиле своја дејства на слабија места непријатеља, развлачиле и трошиле његове снаге у дуготрајним борбама и на крају излазиле као победници. У најтежим и скоро безизлазним ситуацијама наше команде су налазиле најбоља решења. Кад су 6. маја, бугарске снаге око дивизије окружиле 3. македонску бригаду, Косовски одред и бугарски партизански батаљон „Христо Ботев“ на Црнооку код Босилграда, пробој је изгледао немогућ без већих жртава. Међутим, наше снаге су успеле да се одлепе и дубоком долином Бресничке реке потпуно непримећено извуку из окружења. Сутрадан је непријатељ извршио јаку артиљеријску припрему на Црнооку и после тога пошао на јуриш али у празно. И низ још сличних примера говоре о снажљивости, вештини и борбеном искуству наших јединица.

Пролећним борбама потпуно је била уздрмана окупаторска власт. После овог периода непријатељ не предузима више никакву јачу офанзиву против наших снага. Он је натеран у градове, а осталу територију углавном су држале и контролисале наше снаге. Стварањем широке слободне територије, створени су јединицама у Македонији услови за већа маневарска дејства, за формирање нових јединица и даљи раст снага — за коначан обрачун са окупатором.

НОВ ПОЛЕТ УСТАНКА

После слома пролећне офанзиве долази до наглог и великог прилива добровољаца. Стварају се нове бригаде. На Плачковици је 24. јула 1944. године формирана 4. македонска бригада, јачине 220 бораца. Она је водила врло тешке борбе на Плачковици, затим око Берова и Кочана. У овим борбама је потпуно изbacила из строја три батаљона 17. бугарске дивизије и ликвидирала бугарску власт на селима.

Осам дана доцније на Кожуфу се појављује и 5. македонска (прилепска) бригада са 758 бораца. Она је дејствовала на комуникацијама Прилеп — Градско и Прилеп — Т. Велес. На Кожуфу је формирана и 7. а после неколико дана 9. и 10. македонска бригада, свака са око 400 бораца. У августу се у Тиквешу налазила и дејствовала 2. македонска бригада, која је својим дејствима успела да одржи рејон Кожуфа као базу за даљи развој устанка у том крају. 2. и 10. бригада оријентисане су да дејствују на комуникацијама Прилеп — Градско и Прилеп — Т. Велес, а 9. бригада у долини Вардара.

На планини Караорман 26. августа је формирана 4. шиптарска бригада са 450 бораца. У том периоду на овом терену су дејствовале 1. македонска и 1. косовско-метохијска бригада. Три дана доцније у с. Пелинце код Куманова формирана је 11. македонска бригада, која касније улази у састав 3. македонске бригаде.

У рејону Т. Велеса 2. септембра је формирана 8. македонска бригада, јачине 950 бораца. Ова бригада је дејствовала на прузи Градско — Скопље, где је извесно време дејствовала и 3. македонска бригада. После 4 дана, на планини Караорман је формирана и 6. македонска бригада, јачине 450 бораца, која се одмах укључује у борбена дејства против немачко-балистичких снага на том терену.

Према томе, до капитулације Бугарске, 9. септембра 1944. године, формирано је дванаест бригада. Својим непрекидним борбеним дејствима снаге НОВЈ у Македонији су потпуно дезорганизовале бугарску власт. Систематски су уништавале непријатељске посаде, упоришта и објекте дуж комуникација. Непрекидно су нападале немачке колоне и потпуно уништиле административни и полицијски апарат окупатора на селима. Комуникације Прилеп — Бабуна — Т. Велес потпуно су прекинуте, а друга Ђевђелија — Скопље — Врање дуже је остала порушена. Слично је било и са комуникацијама у рејонима Кичева, Струмице, Штипа и других места.

После капитулације бугарске прилив нових бораца био је необично велики. Просто су се градови и села селили у партизане. Број нових бригада је брзо растао. До средине октобра је формирано још 11 нових бригада: Крушевска, 12. 13. 15. 11. тиквешка 16. 17. 18. и 19 македонска бригада. Половином октобра на планини Плачковици формиране су и две последње — 20. и 21. македонска бригада.

Тако је број бригада порастао на 22 (21 македонска и 1 шиптарска). Бригаде које су формиране до капитулације Бугарске бројале су просечно по 500 људи, а оне касније су биле много јаче — од 800 до 1300 бораца. Ово је разумљиво, јер је придолазак бораца после капитулације Бугарске био далеко већи. Бригаде су имале по 3—4 батаљона. Поред пушака и аутомата оне су обично имале по 4 митраљеза, 30 пушкомитраљеза, 4 минобацача и 2 противтенковске пушке.

До средине октобра 1944. године све ове бригаде су ушле у састав новоформираних дивизија.

Развој оружаног устанка у Македонији захтевао је да се приступи стварању већих оперативних формација — дивизија. Број бригада је у том периоду био у сталном порасту. Територија Македоније је била скоро цела, сем градова, под контролом наших снага. Потреба јачег груписања на комуникацијама, ослобођења градова и други задаци захтевали су обједињавање бригада у дивизије. То је захтевао и систем командовања. Зато се од августа до октобра формира седам дивизија. Прво је 25. августа код Кавадара формирана 41. дивизија (1. македонска). А затим се у кратким размацама, једна за другом појављују: код Т. Велеса 42. дивизија, код Ресна 49, у рејону Плачковице 50. и 51. дивизија, код Кичева 48, и код Куманова — Кумановска дивизија.

У свом саставу оне су имале по три бригаде. Бројно стање дивизија се кретало од 3000 бораца приликом формирања, до 5000 у просеку крајем новембра и у току децембра. Неке (као 51. дивизија) су имале и преко 6000 бораца. Наоружање им је било различито, али углавном немачког, италијанског, бугарског и нешто мало енглеског порекла. Са оваквим бројним стањем и наоружањем, уз примену сопствене тактике, оне су успешно излазиле на крај и са далеко надмоћнијим непријатељем. Оне су војнички биле обједињене у четири оперативне зоне, које су од краја јула до октобра 1944. године функционисале по новој војнотериторијалној подели коју је извршио ЦК и ГШ Македоније. Зоне су обухватале целу Македонију и одиграле су значајну улогу у обједињавању борбених дејстава, прихватању бораца и формирању нових јединица. 1. *оперативна зона* је обухватила ширу територију Куманова, Т. Велеса и Скопља. У њен састав су улазиле 42. и Кумановска дивизија. 2. *оперативна зона* је захватила територију Битоља, Прилепа и Тиквеша. У саставу ове зоне биле су 41. и 49. дивизија. 3. *оперативна зона* је имала територију Штипа, Струмице, Кочана и Берова. У свом саставу имала је 50. и 51. дивизију. 4. *оперативна зона* се простирала од Тетова до Охрида, обухватајући Кичево и Дебар. У свом саставу је имала само 48. дивизију.

У то време је капитулирала фашистичка Бугарска. Наше јединице су прешле у напад. Разоружале су 5. бугарску армију и поред већ ослобођене територије у тешким борбама су заузеле Прилеп, Кавадарце, Струмицу, Берово и низ других места. Немцима је то угрозило долину Вардара, неопходну за повлачење својих снага из Грчке. Зато они брзо појачавају своје гарнизоне, нарочито бочно према Бугарској и прелазе у напад на наше снаге. Настале су тешке борбе за градове и комуникације. Најјаче су биле за одбрану Прилепа, Кавадара, Струмице и Берова. Раније одбачене на Црну реку, немачке снаге су се сада средиле и појачане новим јединицама из Грчке и Битоља, 11. септембра прелазе у енергичан напад на Прилеп. После осмодневних борби савладали су жилав фронтални отпор наших бригада испред града али у град нису ушли. Да би убрзали његово заузимање и ослобођење комуникације Немци упућују један ојачани пук из Неготина.

Уз подршку чете тенкова и артиљеријског дивизиона, после тешких борби, Немци одбацују нашу 9. и 10. бригаду 41. дивизије, заузимају Кавадар и настављају дејства ка Плетвару.

Два дана после тога Немци су напали на Струмицу и успели да одбаце 4. македонску бригаду на Огражден и заузму град. 21. септембра 4. македонска бригада са два пука отечествено-фронтовске бугарске армије врши противнапад на Струмицу и поново ослобађа град, а Немце одбацују ка Валандову. Међутим, немачке снаге се срећују и појачани једним пуком пешадије и тенковским батаљоном, 26. септембра поново нападају и заузимају Струмицу, а затим преко Штипа и Кочана улазе у Царево Село и Пехчево. После тешких петодневних борби они улазе и у Берово и тиме обезбеђују свој десни бок и комуникације за повлачење својих снага из Грчке.

За време борби око Прилепа, Струмице и Берова остале наше снаге су успешно нападале на немачке колоне долином Вардара, на комуникације Битољ — Охрид, Скопље — Качаник и Крива Паланка — Куманово и водиле борбу са балистима у рејону Кичева, Дебра и захвату реке Треска. Наше снаге су нападале из заседе. То је био главни облик напада на комуникације. Заседе су припремане ноћу, на покривеном земљишту и на оном делу комуникације где ватра пешадијског наоружања може најбоље да се искористи. Главне снаге бригаде биле су у заседи, док су јој мање јединице обезбеђивале бокове. Чим главнина отвори ватру, јединице за обезбеђење одмах затварају комуникацију са оба правца и спречавају долазак нових непријатељевих снага. У оквиру бригаде скоро редовно је била одређивана и група за запречавање и рушење. Овој групи помагали су и сељаци оближњих села. За разлику од заседа партизанских одреда и мањих јединица, ове „бригадне“ заседе се разликују и у поступку после извршења напада на непријатељску колону. Бригада се није одмах повлачила из заседе, већ је остајала на комуникацији и водила борбу све док је непријатељ не би одбадио. Понекад је она успевала да по цео дан води борбу на комуникацији и око ње и за дуже спречи непријатеља да је користи. За одбацавање из заседе 10. бригада 41. дивизије на комуникацији Прилеп — Градско Немци су, на пример, морали да довлаче снаге из Битоља и да дејство својих јединица подрже авијацијом. За појачање борбе у заседи и обезбеђење бокова бригаде су редовно остављале и своје резерве. Овакве заседе су имале циљ да нанесу што веће губитке непријатељу и да за што дуже спрече саобраћај на комуникацији. Поред оваквог начина напада на немачке колоне, извођене су и друге, мање или веће нападне, препадне и диверзантске

акције. Кроз ове борбе наше јединице су се калиле и јачале за даља дејства до коначног ослобођења Македоније.

ОПЕРАЦИЈЕ ЗА КОНАЧНО ОСЛОБОЂЕЊЕ

С обзиром да су зоне извршиле своје улоге и јединице нарасле, указала се потреба да се дивизије чвршће обједине јединственом командом. Због тога је крајем септембра 1944. године Главни штаб Македоније донео одлуку да се формирају три корпуса: 15. 16. и Брегалничко-струмички. Већ почетком октобра они су отпочели операције за коначно ослобођење Македоније.

Брегалничко-струмички корпус дејствовао је на струмичком и брегалничком правцу у садејству јединица 4. отачествено-фронтоске бугарске армије. У свом саставу имао је 50. и 51. дивизију. Операцију је почео да изводи 8. октобра и до 8. новембра је успео да потпуно ослободи територије на којима је дејствовао. Јединице његове 50. дивизије су 22. октобра ослободиле Кочане које су Немци опасали са 3 јаке утврђене линије, а после дугих борби савладали су и одбрану Штипа. После овога дивизија је наставила да гони непријатеља ка Т. Велесу.

Врло тешке борбе са немачким снагама је водила 51. дивизија на комуникацији Валандово — Радовиште. Она је два пута вршила напад на Струмицу. Тек 5. новембра је град коначно ослобођен. Затим је по наређењу Главног штаба Македоније, дивизија посела југословенско-грчку границу од Кожуфа до Беласице, а 20. бригадом наставила да гони непријатеља ка Радовишту и Штипу. Нарочито тешке борбе су вођене код Радовишта.

15. корпус је све до 20. октобра нападао немачке колоне које су одступале ка Скопљу, Охриду и Албанији, а затим је пребацио тежиште својих дејстава у рејон Прилепа. У свом саставу имао је 41. 48. и 49. дивизију. Борбе за овај град су почеле 29. октобра и трајале све до 2. новембра. У њима је учествовала цела 41. дивизија и две бригаде 49. дивизије овог корпуса. Наше јединице су два пута вршиле силовите нападе на град, али су их Немци, подржани јаком артиљеријом и минобацачима, одбијали. Тек 2. новембра наше јединице су успеле да заузму овај град. После тога се 41. дивизија упутила ка Кавадару и Неготину, дејствовала долином Вардара, а 49. дивизија је наставила да гони немачке снаге ка Битољу, а затим ка Ресну и Охриду. 5. новембра дивизија је ушла у Битољ, а затим са једном бригадом посела југословенско-грчку границу код Битоља и Преспе.

После напада на Кичево и дејства на просторији Струга — Охрид снаге 48. и делови 49. дивизије нападају на Охрид. Цео дан 7. и ноћу 7/8. наше јединице су водиле жестоке уличне борбе. Сутрадан је град био слободан. Под заштитом тенкова, Немци су се повукли ка Струги, а одатле у Албанију.

Овим борбама корпус је успео да ослободи већи део своје територије сем део Дебарца и Малесије који су држали балисти.

16. корпус је имао задатак да ослободи Велес, Скопље и делом снага садејствује 1. бугарској отачественој армији на криворечком правцу. У свом саставу је имао 42. и Кумановску дивизију.

Од 1. до 10. новембра Кумановска дивизија је са две бригаде садејствовала бугарским снагама и 11. новембра ушла у Куманово. Јединице 42. дивизије водиле су тада борбе са немачким снагама долином Вардара и са балистима око реке Треска. А затим су пошле да ослободе Т. Велес. Маршовали су око 70 км да би у напад кренуле ноћу 9. новембра. У току дана водиле су јаке уличне борбе. Ноћу 9/10. новембра, уз помоћ становништва, јединице приручним средствима форсирају Вардар. 10. новембра настављене су борбе у источном делу града и још истог дана дивизија је предузела гоњење ка Скопљу. У садејству са 16. бригадом Кумановске дивизије она је 11. новембра напала спољну одбрану Скопља. 13. новембра коначно је савладан отпор и Скопље је ослобођено. По ослобођењу овог града 42. дивизија је наставила да гони Немце ка Качанику и долином Вардара ка руднику Радуши, а 50. дивизија, која је стигла 14. новембра у Скопље, продужила је гоњење ка Тетову.

Тако је скоро цела Македонија ослобођена. Остала је само територија око Кичева, Гостивара и Тетова коју су држали око 12 000 добро наоружаних балиста. У тешким борбама, нарочито код Буковика, јединице 15. корпуса су успеле да слома отпор балиста и 18. новембра заузму Гостивар, а јединице 16. корпуса већ 19. новембра улазе у Тетово. Тако је коначно ослобођена цела Македонија.

Кроз овај кратак опис борби за коначно ослобођење Македоније видимо нека искуства која могу да нађу примену и у савременим условима. Наше јединице су, на пример, врло брзо стизале на објект напада. Дејства су отпочињала обично ноћу, а настављана у току дана. Пошто нису имале артиљерију и тенкове, наше јединице су нападале најслабије делове непријатељеве одбране, а кад би ове разбиле, обавезно су предузимале брза гоњења. Неки напади су припремани још у току марша или гоњења. Напад на поједина упоришта или насељена места је вршен из самог покрета, при чему се много водило рачуна и о изненађењу. Дејства кроз насељена места су била врло брза и смела. Због тога у појединим градовима Немци нису стизали да активирају ни систем рушења који су брижљиво припремили. Брзим продором одбрана је нарушавана, поједине зграде отпора су блокиране, а главне снаге су настављале напад. Темпо су убрзавале организоване оружане групе, нападом из позадине на поједина упоришта у граду. Знајући да наше јединице немају противтенковских

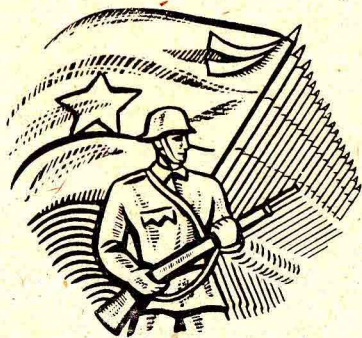
оруђа, Немци су често употребљавали и тенковске јединице. Зато су наши штабови увек водили рачуна о овоме при избору земљишта за напад.

Последњи задатак дивизија и бригада НОВЈ у Македонији био је учешће у борбама за коначно ослобођење северозападног дела Југославије. Тада је преформиран 15. корпус (састава 48. и 42. дивизије) и упућен у састав 1. југословенске армије у Срему.

Средином новембра 1944. године тј. непосредно по ослобођењу целе Македоније, НОВЈ у Македонији је бројала 66 000 људи и била организована у три корпуса, седам дивизија, двадесет и једну македонску и једну шиптарску бригаду, двадесет партизанских одреда, седам војних подручја и двадесет и осам командних места.

Стварање овакве НОВЈ у Македонији је резултат правилног курса, свестраних напора наше Партије и сталне бриге ЦК КПЈ и друга Тита. Стварање крупних оперативних јединица (бригада, дивизија и корпуса) у овом делу Југославије је најславнији део историје македонског народа у његовој вековној борби за слободу.

Пуковник ДАНЕ ПЕТКОВСКИ

Часопис илустровали академски сликари
БОГДАН КРШИЋ, ИДА и МИЛОШ ЂИРИЋ